

Állam 504 e – 518 b

(504 c – 505 b) A helyes cselekvéshez és megismeréshez szükség van a jó ismeretére

ADEIMANTOSZ De mit értesz te a legmagasabb rendű tanulmányon, s mire érted ezt? Azt hiszed, elmulasztja valaki is megkérdezni tőled, hogy mi ez?

SZÓKRATÉSZ Egyáltalán nem hiszem azt, csak kérdezz. Különbem nem egyszer hallottad már; de most vagy nem emlékszel rá, [505 a] vagy pedig megint azon jártatod az eszedet, hogy akadékoskodással zavarba hozz. Én inkább ez utóbbira gondolok; mert hogy a legmagasabb rendű tanulmány tárgya a jó ideája, ezt már sokszor hallottad¹: az igazságos és egyéb cselekedetek is csak úgy lesznek igazán értékesek és hasznosak, ha vele együtt alkalmazzuk őket. Biztos vagyok benne, hogy tudod: most is ezt akarom mondani, továbbá azt, hogy nem ismerjük eléggé: márpedig ha nem ismerjük, akkor – ezt is jól tudod – ismerhetünk [b] rajta kívül minden egyebet bármilyen jól, semmi hasznunk sincs belőle, aminthogy abból se volna, ha valamit a jó nélkül birtokolnánk. Vagy talán azt hiszed, jelent bármi előnyt, ha akármit birtokolunk, ami nem jó? Vagy ha minden egyebet meg tudunk érteni (*phronein*), de nem tudunk megérteni semmi szépet és jót?²

A. Nem, Zeuszra, ezt nem hiszem.

(505 b – d) Két helytelen nézet: némelyek az élvezetet, mások az okosságot azonosítják a jóval

SZ. De bizonyára tudod azt is, hogy a tömegemberek az élvezetet (*hédoné*) tartják a jónak, a műveltebbek pedig az okosságot (*phronészisz*).

A. Hogyne.

¹ A dialógusban ez a téma korábban nem került szóba. Így az a szókratészi utalás, hogy „már sokszor hallottad” az olvasónak szól: el kell fogadnunk azt a platóni fikciót, hogy Szókratész beszélgetőtársai, Adeimantosz és Glaukón számára az ideatan nem ismeretlen elmélet.

² A gondolatmenet a következő:

- (1) Az igazságos (és bármely egyéb erény szerinti) cselekedet csak akkor értékes és hasznos, ha jó is. – Posztulátum.
- (2) Ha nem ismerjük a jót, nem tudjuk fölismerni, hogy abban, amit éppen cselekszünk, benne van-e. – Közvetlenül belátható tétel.
- (3) Ha nem tudjuk fölismerni, hogy benne van-e cselekedetünkben a jó, akkor gyakorlatilag nincs benne. – A tétel azzal a hasonlattal értelmezhető, hogy ha van tízféle gyógyszerem, de nem tudom, hogy közülük melyik a fejfájás-csillapító, akkor fejfájás esetén nem tudok mit bevenni, azaz gyakorlatilag nincs gyógyszerem fejfájás ellen.
- (4) Ha cselekedeteinkben nincs benne számunkra fölismerhetően a jó, akkor cselekedeteink nem lehetnek tudatosan jók. – Következik a (3) tételből.

SZ. Sőt azt is, hogy akik ez utóbbi nézetben vannak, azok általában nem tudják megmagyarázni, hogy miféle okosságról van itt szó, hanem végül is kénytelenek azt mondani, hogy a jóra vonatkozó okosságról.³

A. Elég nevetséges dolog.

[c] SZ. Hogyne volna az, mikor megrónak bennünket, hogy nem ismerjük a jót, s aztán mégis úgy beszélnek hozzánk, mintha ismernénk. Mert hiszen „a jóra vonatkozó okosságról” beszélnek, mintha bizony – mielőtt kiejtik a *jó* nevét – mi azonnal értenénk is, amit mondani akarnak.

A. Nagyon is igaz.

SZ. Hát akik az élvezetet tekintik jónak? Talán kevésbé van tele a fejük tévelygéssel, mint amazoké? Avagy nem kénytelenek maguk is elismerni, hogy vannak hitvány élvezetek is?

A. Bizony, hogy kénytelenek!

[d] SZ. Következésképpen azt is el kell ismerniük, hogy a jó és a rossz ugyanaz. Vagy nem?⁴

A. De bizony.

SZ. Nyilvánvaló tehát, hogy számos jelentős nézetkülönbség van ebben a kérdésben.

A. Már hogyne volna!

(505 d – 506 a) Az öröknek tudniuk kell, melyek azok a dolgok, amelyek igazságosak és szépek. E tudás előfeltétele a jó ismerete

SZ. És az nem nyilvánvaló-e, hogy ha az igazságosságról vagy a szépségről van szó, akkor sokan a látszattal is megelégszenek, noha az nem azonos a valósággal, és készek ilyen dolgokat cselekedni, birtokolni, s általában a látszatot vállalni. Bezzeg azzal senki sem éri be, hogy csupán látszólagos javakat birtokoljon, hanem mindenki a valóságosakat keresi, a látszatot ellenben ezen a téren semmire se becsüli.⁵

³ Aki így vélekedik, két logikai hibát követ el, mert (1) a meghatározandót magával a meghatározandóval határozza meg: „A *jó* nem más, mint a *jóra* vonatkozó okosság”. (2) Mivel „a jóra vonatkozó okosság” kifejezésben szereplő „jó” is meghatározásra szorul, előbbi definíciónk értelmében „a jó nem más, mint a jóra vonatkozó okosságra vonatkozó okosság” – és így tovább a végtelenségig. E második logikai hiba az ún. *regressus ad infinitum* (a végtelenbe hátrálás).

⁴ A hiba így rekonstruálható:

Némely élvezet rossz.

Minden élvezet jó.

Némely jó: rossz.

⁵ Szókratész állítása: az emberek az igazságos és a szép esetében beérik a látszattal is, de a jó esetében mindenki a valóságos jó birtoklására törekszik. Állítását egy igaz, de nem érvényes érveléssel támasztja alá. Érvelésében azt a nyelvi tényt használja föl, hogy görögül a ’jó’ jelentésű *agathon* többesszáma (*agatha* ’javak’) a mindennapi nyelvben (mint a magyarban is) anyagi javakat, vagyont jelent. Szókratésznek abban igaza van, hogy senki se törekszik látszat-vagyon birtoklására valódi vagyon helyett. Ám a javaknak vannak olyan formái is (pl. a testi és

[e] A. Bizony, ez így van.

SZ. Mármost ha minden lélek a jót keresi, és ezért mindent megtesz, sejtven hogy a jó valódi létező; de kétségek gyötrik, mert nem tudja biztosan megragadni, hogy mi is az, és nem olyan szilárd az erre vonatkozó meggyőződése, mint más dolgokban, s éppen ezért a többi dologban is elesik attól, [506 a] ami talán hasznára volna – vajon megengedhetőnek tartjuk-e, hogy ilyen természetű és ilyen nagy fontosságú kérdésben az államnak még azok a legjobbjai is sötétben botorkáljanak, akiknek a kezére akarunk mindent bízni?

A. A legkevésbé sem.

SZ. Én legalább is azt hiszem, hogy az igazságos és a szép tudása dolgok, annak tudása nélkül, hogy mennyiben jók, nem sokat nyernek az olyan örrel, aki ezt maga se tudja.⁶ Sőt megjósolhatom, hogy enélkül még az igazságos és szép dolgokat se fogja senki kielégítően megismerni.

A. Nagyon helyesen jósolsz.

(506 b – 507 a) A jó: tudás. Szókratész jelenleg túl nagy feladatnak tartaná a jó valódi természetének fejtegetését. Helyette arra vállalkozik, hogy „a jó ivadékáról” beszéljen

SZ. Nem akkor lesz-e a mi államunk tökéletesen megszervezve, ha olyan ör felügyeli, aki ezeket jól tudja?

A. Feltétlenül. De mondd csak, Szókratész, minek nevezed a jót? Tudásnak, élvezetnek vagy egyébnek?

SZ. Ez a mi emberünk! Jól tudtam én előre, hogy nem fogod beérni erre vonatkozólag a mások vélekedésével.

A. Szerintem nem is volna rendjén, Szókratész, ha az ember csak a más véleményét tudná előadni, a magáét nem, holott már oly régóta foglalkozunk ezekkel a kérdésekkel.

[c] SZ. Hát az rendjén van-e, ha valaki olyasmiről nyilatkozik, amit nem tud, és pedig úgy, mintha tudná?

A. Semmi esetre sem, ha úgy nyilatkozik, mintha tudná; de nyilatkozzék úgy, ahogyan gondolja azt, amit mondani akar.

a szellemi javak), amelyekről érve semmit sem mond. – A rövidre zárt érvelésnek dramaturgiai oka van: a szerző a gondolatmenet terjengőssé válását akarja elkerülni.

⁶ Az állam vezetői, a filozófusok az örök közül kerülnek ki. Ezért már az öröknek is szükségük van az alapvető filozófiai tanítások ismeretére.

SZ. Jó. De nem tapasztaltad még, hogy a tudás nélküli vélemények mindig hitványak? Közülük még a legjobbak is vakok; vagy azt hiszed, akinek az ész híján lévő véleményében van igazság, az valamiben is különbözik attól a vaktól, aki véletlenül helyes úton jár?

A. Dehogyan hiszem.

[d] SZ. Mégis azt akarod figyelembe venni, ami hitvány, vak és homályos, holott másoktól meghallhatnád azt, ami világos és szép?

GLAUKÓN Zeuszra, Szókratész, meg ne állj, mintha már a végére értél volna. Hiszen megelégszünk azzal is, ha csak úgy fejtet ki nézetet a jóról, mint ahogy az igazságosságról, a józan önmérsékletéről és a többi erényről kifejtetted.⁷

SZ. Én is megelégedném ennyivel, kedves barátom, sőt nagyon is! Csak aztán csődöt ne mondjak, s nagy ügyetlenségem miatt ki ne nevessetek! [e] Éppen ezért, kedves barátaim, hagyjuk egyelőre azt a kérdést, hogy mi a jó; szerintem ez nagyobb feladat, semhogy jelenlegi lendületünkben el tudnánk jutni a róla most vallott felfogásomig.⁸ Inkább arról szeretnék beszélni, ami láthatólag ivadéka a jónak, s ami hozzá a leghasonlóbb – ha ezt ti is óhajtjátok; de ha nem, akkor inkább hagyjuk ezt is.

G. Beszélj hát! Majd egyszer aztán leróhatod az apára vonatkozó fejtegetést is.

[507 a] SZ. Nagyon szeretném, ha leróhatnám, ti meg megkaphatnátok, de nem ám csak a kamatokat, mint most. Nos, fogadjátok el egyelőre a kamatot, magának a jónak az ivadékát. De vigyázzatok, hogy akaratlanul is be ne csapjalak benneteket, és hamis számlát ne nyújtsak be a kamatról.

G. Tőlünk telhetőleg vigyázni fogunk. De beszélj hát!

(507 a – c) Szókratész emlékeztet a korábban lefektetett tételre: az egyedi dolgokat az érzékelés, az ideákat az ész segítségével fogjuk fel.

SZ. Előbb tisztázni szeretnék bizonyos dolgokat, és emlékeztetni akarok benneteket azokra a tételekre, amelyeket fentebb már említettünk, és amelyeket máskor is sokat hangoztattunk.

[b] G. Melyek azok?

SZ. Azt állítjuk, hogy sok szép és sok jó dolog létezik, és ugyanígy másfajta dolgok is egyedekként. Ezeket a beszéd (logosz) során megkülönböztetjük egymástól.

G. Igen.

⁷ Ez a fejtegetés a mű IV. könyvében (427 d – 435 d) olvasható.

⁸ Fiatal beszélgetőtársait Szókratész még nem tartja elég érettnak és tapasztaltnak ahhoz, hogy a jó ideájára vonatkozó tanítását teljes egészében kifejtse előttük. E fejtegetés helyett alkalmazza az alább következő három példázatot: a Nap-hasonlatot, az osztott vonal modelljét és a barlanghasonlatot.

SZ. Aztán meg vesszük magát a szépet, magát a jót, és így mindarról, amiről mint sokról szoltunk, most úgy beszélünk, hogy ideája szerint – amely egyetlen – őt magát is egyetlennek tekintjük.

G. Úgy van.

SZ. A sokról azt mondjuk, hogy látjuk, nem pedig ésszel fogjuk föl – az ideákról pedig, hogy [c] ésszel fogjuk föl, nem pedig látjuk őket.

G. Teljesen így van.

SZ. Mi az, amivel látjuk a látható dolgokat?

G. A látás.

SZ. És ugye, hallással észleljük a hallható dolgokat, és a többi érzékünkkel az összes többi érzékelhető?

G. Persze.

(507 c – 508 b) A látáshoz fényre van szükség. A fény forrása a Nap. A Nap „a Jó ivadéka”: a látható világban betöltött szerepe analóg a Jónak a noétikus világban betöltött szerepével

SZ. Nos, gondoltál-e már arra, hogy az érzékek alkotómestere a látás és a láthatóság képességét alkotta meg a legelmésemben?

G. Nem.

SZ. Vizsgáld meg a következőképpen! Van-e szüksége a hallásnak és a hangnak még valami másra is ahhoz, [d] hogy amaz hallhasson, emez pedig hallható legyen, s ha ez a harmadik nem volna jelen, amaz nem tudna hallani, emez pedig nem hallatszanék?

G. Nincs szüksége.

SZ. Sőt, azt hiszem, nem sok érzék van, hogy ne mondjam, egyetlen egy sincs, amelyiknek ilyen dologra szüksége volna. Vagy talán tudsz ilyet említeni?

G. Én bizony nem tudok.

SZ. Észrevetted, hogy a látásnak és a láthatónak szüksége van ilyenre?

G. Hogyhogy?

SZ. Ha a szemben megvan a látás, és az ember meg is próbálja használni a szemét, sőt a szín is jelen van [e] a tárgyakon, de nincs jelen az a harmadik, amely egyenesen erre a célra szolgál – tudod-e, hogy akkor sem a látás nem láthat semmit, sem pedig a színek nem lesznek láthatók?

G. Mi ez a harmadik?

SZ. Amit fénynek nevezel.

G. Igazad van!

SZ. A látás érzékét tehát nem jelentéktelen formában [508 a] köti össze a láthatóság képességével egy minden más kapcsolatnál értékesebb kapcsolat – ha a fény nem értéktelen.

G. Távolról sem értéktelen.

SZ. No és melyik égi istent tudnád megnevezni, aki ura ennek, és akinek a fénye előidézti azt, hogy a látás a legtökéletesebben lásson, és látni lehessen a látható dolgokat?

G. Azt az istent tudnám megnevezni, akit te is, meg más is; mert nyilvánvaló, hogy a Napra célzol.

SZ. Ugye a látásunk a természeténél fogva a következőképpen viszonyul ehhez az istenhez?

G. Hogyan viszonyul hozzá?

SZ. Sem maga a látás, sem az, amiben jelen van – vagyis a szem – nem Nap.

[b] G. Persze hogy nem.

SZ. De úgy gondolom, az érzékszervek közül mégiscsak ez van a legközelebbi rokonságban a Nappal.

G. A legközelebbi rokonságban van vele.

SZ. A képességét is tőle nyeri tehát, és az mintegy onnan árad reá?

G. Igen.

SZ. De nem áll ugyanez a Napra is? Nem látás ő, de oka a látásnak, és éppen a látás révén látszik.

G. Így van.

[c] SZ. Nos, éppen őt értem én a Jó ivadékán, akit a Jó a maga analógiájára nemzett. Ahogyan a noétikus világban a Jó viszonyul az észhez és az intelligibilis dolgokhoz, ugyanúgy viszonyul a látható világban a Nap a látáshoz és a látható dolgokhoz.

G. Hogy is van ez? Fejtsd ki bővebben!

(508 c – 509 b) A fény és a látás rokonságban áll a Nappal, de nem azonos vele. Az igazság és a tudás rokonságban áll a Jóval, de nem azonos vele

SZ. Tudod, hogy a szem, ha olyan tárgyra irányul, amelynek színeit nem nappali fény, hanem éjszakai világítás éri, elhomályosul, és szinte vaknak tűnik, mintha nem is volna meg benne az élesen látás képessége.

G. Nagyon is igaz.

[d] SZ. Ha meg olyasmire irányul, amit a Nap világít meg, akkor élesen lát, és ugyanazon szemben világosan jelen van a látás képessége.

G. Ez is igaz.

SZ. A lélek működését is így gondold el: ha arra irányul, amit az igazság és a létező világít meg, ezt azonnal felfogja és megismeri, és ilyenkor eszesnek látjuk; de ha homállyal elegy tárgyra, a keletkezésre és pusztulásra irányul, akkor csak vélekedik, sötétségben tapogatózik, ide-oda váltogatja a véleményeit, és olyan, mintha nem is volna esze.⁹

G. Bizony olyan.

[e] SZ. Mármost ami a megismerhető dolognak az igazságot, a megismerőnek pedig a megismerés képességét biztosítja, azt kell a Jó ideájának tekintenünk; ha a tudás és a megismerhető igazság okának tartjuk is, mégis – bár mindkettő, a megismerés is és az igazság is egyaránt igen szép – csak akkor lesz igazunk, ha a Jót másnak, még ezeknél is szebbnek tekintjük. A tudást és az igazságot illetőleg pedig ez a helyzet: [509 a] ahogy a föntebbi esetben helyes, ha a fényt és a látást a Nappal rokonságban lévőnek értelmezzük, de ha azonosítanánk őket a Nappal, ez már nem volna helyes – éppúgy a másik esetben is helyes e kettőt a Jóval rokonságban lévőnek értelmezni, de már ha bármelyiküket is azonosítanánk a Jóval, ez nem volna helyes, mert a Jó alkatát még ennél is többre kell értékelnünk.

G. Valami csodálatos szépség lehet az, amiről beszélsz: tudást és igazságot ad, s maga mégis fölöttük áll szépségével; mert hiszen nem gondolnám, hogy az élvezetre célzol.

[b] SZ. Ne is mondj ilyet! A következőképpen vizsgáld a Jó képmását!

G. Hogyan vizsgáljam?

(509 b – c) Ahogy a Nap a természeti dolgokat láthatóvá teszi és biztosítja keletkezésüket, növekedésüket és táplálkozásukat, úgy származik az intelligibilis dolgok megismerhetősége, létezésük és lényegük a Jótól

SZ. Tudod, hogy a Nap a látható dolgoknak nemcsak a láthatóság képességét adja, hanem a keletkezést, növekedést és táplálkozást is biztosítja, bár ő maga egyáltalán nem keletkezés.

G. Hogy is volna az!

SZ. Nos, a megismerhető dolgoknak is nem csupán a megismerhetősége származik a Jótól, hanem ezenfelül még a létezésük és létező voltuk (*to einai kai hé ouszia*) is, holott pedig a Jó nem {azonos a megismerhető dolgoknak} a létező voltával (*ouszia*), hanem létező voltukat méltóságával és erejével messze túlszárnyalja.

[c] G. Apollónra mondom, ez aztán a démoni szertelenség!

SZ. Te vagy az oka: te kényszerítesz rá, hogy elmondjam róla a nézeteimet.

⁹ Ez az állapot annak felel meg, amit föntebb (479 a – d) a doxa tárgyainak természetéről olvastunk.

G. A világért se hagyj abba; s ha nem akarod folytatni, hát legalább a Napról szóló hasonlatot vidd végig, ha netán volna még valami mondanivalód.

SZ. Még nagyon is sok van hátra.

G. Semmit se hagyj el belőle.

SZ. Pedig azt hiszem, sokat el kell hagynom; mindazonáltal azt, amit most el tudok róla mondani, készakarva nem fogom elhallgatni.

G. Ne is!

(509 d – 513 e) A vonal-hasonlat:

A	D	C	E	B
/-----/-----//-----/-----/				

Ábrázoljuk a megismerhető világ területét egy AB szakasszal, amelyet a C pont két egyenlőtlen részre oszt ($AC < CB$). Az AC szakasz az érzékelhető, a CB szakasz az intelligibilis világ képe. Az érzékelhető világon belül az AD szakasz a természeti tárgyak képmásait, a DC szakasz magukat a természeti tárgyakat, a CE szakasz a matematikai tárgyakat, az EB szakasz pedig az ideákat reprezentálja úgy, hogy $AC : CB = AD : DC = CE : EB$. A megismerési formák a következők: $AD = találgatás$, $DC = hiedelem$, $CE = értelem$, $EB = ész$.

[d] SZ. Jól figyeld meg tehát, hogy – mint mondtuk – két hatalmasságról van szó, amelyek közül az egyik az intelligibilis nemnek és területnek a királya, a másik pedig a láthatóé – nem akarom mondani, hogy az égé, nehogy azt gondold, hogy elmés játékot akarok üzni a szavakkal. Érted tehát, ugye, hogy kétféléről van szó: láthatóról és intelligibilisről?

G. Értem.

SZ. Képzeld egy vonalat, amely két egyenlőtlen részre van osztva: egyikük a látható, a másik [e] az intelligibilis világot jelképezi. Vágd ketté ugyanazon arány szerint mindkét szakaszt. Egymáshoz viszonyított világosságuk, illetve homályosságuk foka szerint a látható rész egyik darabja [510 a] a képmásoknak felel meg – képmásokon értve elsősorban az árnyképeket, aztán a víz felszínén, valamint a kemény, sima és fényes tárgyak felületén visszatükröződő jelenségeket, és minden ezekhez hasonlót. Érted?

G. Igen, értem.

SZ. A másik darabot annak feleltesd meg, aminek ezek a képek a hasonmásai: a körülöttünk lévő élőlényeknek, a növényzet egészének, és minden, kézzel készített dolognak.

G. Megfeleltetem.

SZ. Elismered-e, hogy az igazságnak és az igazság hiányának szempontjából a hasonmás úgy viszonylik az eredetihez, mint a vélekedés tárgya a megismerés tárgyához?

G. Elismerem.

SZ. Akkor most figyelj meg, hogyan kell az intelligibilis részt kettéosztani!

G. Hogyan?

SZ. Úgy, hogy az egyik részt a lélek kénytelen – bizonyos alaptételekből (*hüpotheszisz*)¹⁰ kiindulva – úgy vizsgálni, hogy az iménti szakasz tárgyait képek gyanánt használja föl, de közben nem a princípium, hanem a végpont felé halad. A másik részt ellenben úgy vizsgálja, hogy egy alaptételből kiindulva a megalapozásra nem szoruló (*anüpotheton*) princípium felé halad, és az előbbi esetben szereplő képek nélkül, csupán az eidoszok segítségével teszi meg az utat.

G. Amit most mondasz, nem értettem meg jól.

SZ. Akkor vegyük át újra! Könnyebben megérted, ha előrebocsátom a következőket. Gondolom, tudod, hogy akik mértannal, számtannal és effélékkel foglalkoznak, vizsgálódásaikban alaptételként fölveszik a páratlan és a páros számot, valamint a mértani idomokat és a szögek három fajtáját, meg ezekkel rokon entitásokat. A továbbiakban ezeket – minthogy már ismerik őket – alaptételekként kezelik, és nem tartják szükségesnek, hogy akár önmaguknak, akár másoknak számot adjanak róluk, hiszen [d] úgyis nyilvánvalóak mindenki számára. Ezekből kiindulva fogalmazzák meg bizonyításaikat, és velük konzisztens módon jutnak el addig a pontig, amelyre vizsgálódásuk irányul.

G. Igen, ezt tudom.

SZ. És bizonyára azt is, hogy csak látható alakokkal foglalkoznak és érveiket is ezekről fogalmazzák meg, pedig gondolataik igazi tárgyai nem ezek az alakok, hanem azok, amelyekhez ezek hasonlítanak. Magának [e] a négyzetnek, magának az átlónak a kedvéért folytatják elmélkedéseiket, nem pedig annak az átlónak a kedvéért, amelyet lerajzolnak, és így tovább; magukat az alakokat pedig, amelyeket megformálnak vagy lerajzolnak, és amelyeknek árnyéka és a víz felszínén tükörképe van, képmások gyanánt [511 a] használják föl, de közben azokat az entitásokat keresik, amelyeket másképp, mint értelemmel senki se láthat.

G. Igazad van.

¹⁰ A görög *hüpotheszisz* kifejezés jelentése nem 'hipotézis' (feltevés), hanem 'bizonyítás nélkül igaznak elfogadott alaptétel'. Az euklidészi geometriában például az axiómákat, posztulátumokat és definíciókat nevezzük összefoglaló néven *hüpotheszisz*eknek.

SZ. Ezt a fajta intelligibilisnek mondtam, de mégis olyannak, amelynek a vizsgálatkor a lélek kénytelen alaptételeket alkalmazni, és emellett nem a princípium felé halad, hiszen az alaptételeknél nem tud feljebb jutni, hanem azokat a dolgokat használja föl képmások gyanánt, amelyeket az alsóbbrendű dolgok mintegy lemásolnak, és amelyeket – ez utóbbiakhoz viszonyítva – általában világosan fölismerhetőnek vélünk és értékelünk.

[b] G. Most már értem, hogy a mértanban és a vele rokon tudományokban tárgyalt kérdésekről beszélsz.

SZ. Értsd meg azt is, hogy az intelligibilis másik szeletének azt veszem, amit maga az érvelés (logosz) ragad meg a dialektika képességével, miközben az alaptételeket nem tekinti princípiumoknak, hanem valóban csak alaptételeknek, mintegy lépcsőfokoknak és megindulásoknak, hogy a mindenség princípiuma felé haladva a megalapozást már nem igénylő pontig eljusson. Amikor ezt megragadta, akkor – olyan módon, amely konzisztens a princípiummal egybehangzó motívumokkal – ismét aláereszkedik egy végpontig anélkül, hogy [c] bármiféle érzékelhetőt alkalmazna, hanem magukat az eidoszokat használva halad eidoszokon át eidoszokhoz, és így jut el végül eidoszokhoz ugyancsak.

G. Értem, ha nem is teljesen – mert úgy vélem, igen nagy dologról beszélsz --, de annyit mégis megértettem, hogy a következő megkülönböztetéssel élsz: a létezőre és az intelligibilisre vonatkozó dialektikai tudás tárgya világosabb, mint az úgynevezett matematikai tudományoké, amelyek számára az alaptételek a princípiumok, és kutatói [d] az értelemnek, nem pedig az érzékelésnek a segítségével kénytelenek szemlélni, amit szemlélnék. Mivel ezek az emberek nem a princípium felé haladva vizsgálódnak, hanem alaptételekből kiindulva, szerinted nem az ész segítségével végzik vizsgálataikat, jóllehet tárgyuk intelligibilis természetű volna, ha a princípiumból kiindulva ragadnák meg. Úgy látom, a mértantudósok és hasonló kutatók habitusát értelemnek nevezed, nem pedig észnek, mivel az értelem közbül van a doxa és az ész között.

SZ. Nagyon jól megértetted Vedd hát a dolgot úgy, hogy ama négy szeletnek a lélekben ez a négy tulajdonság [e] felel meg: a legfelső fokon van az ész, a másodikon az értelem, a harmadikra helyezd a hiedelmet, és a negyedikre a találgatást, és aszerint állítsd őket sorba, hogy amekkora részük van az igazságban azoknak a dolgoknak, amelyekre ezek a képességek vonatkoznak, ugyanazon mértékben részesülnek ezek is a világosságban.

G. Értem, elfogadom, és úgy rendezem el őket, ahogy mondod.

(514 a – 518 c) A barlang-hasonlat

[514 a] SZ. Hasonlítsd a természetünket – abból a szempontból, hogy részesült-e nevelésben vagy sem – a következő helyzethez. Képzeld el, hogy emberek egy barlangszerű, föld alatti lakóhelyen – amelynek a világosság felé nyíló, és a barlang egész szélességében elhúzódó bejárata van – gyermekkoruktól fogva lábukon és nyakukon meg vannak kötözve, úgyhogy egy helyben kell [b] maradniuk, csak előre nézhetnek, fejüket a kötelékek miatt nem forgathatják. Hátuk mögött felülről és messziről tűz fénye világít, a tűz és a lekötözött emberek között pedig lent út vezet, amelynek mentén alacsony fal húzódik, mint ahogy a bábjátékosok előtt a közönség felé néző emelvény szokott állni, amely fölött a bábjaikat mutogatják.

G. Értem.

SZ. Aztán képzeld el, hogy az alacsony fal mellett mindenféle tárgyakat, emberszobrokat, kőből, fából és más egyéb anyagból készült állatalakokat hordoznak fel és alá, amelyek [515 a] az alacsony fal fölött kilátszanak. A tárgyakat hordozó emberek némelyike – ahogy ez már lenni szokott – beszélget, másikkal meg hallgat.

G. Különös egy kép, és különösek a rabok is.

SZ. Éppen olyanok, mint mi. Mert először is: gondolod-e, hogy ezek az emberek önmagukból és egymásból valaha is láttak bármi egyebet, mint azokat az árnyékokat, amelyeket a tűz a barlangnak velük szemben lévő falára vetített?

G. Hogy is láthattak volna bármi egyebet, amikor a fejüket egész életükön [b] át mozdulatlanul kénytelenek tartani?

SZ. És mit láttak vajon a fel és alá hordozott tárgyakból? Nem ugyanezt?

G. Dehogynem.

SZ. És ha beszélni tudnának egymással, nem gondolod-e, hogy azt tartanák valóságnak, amit látnak?

G. Feltétlenül.

SZ. Hát még ha a börtön szembeeső fala visszhangot is adna! Ha a fel és alá járó emberek valamelyike megszólalna, gondolhatnának-e másra, mint hogy az előttük elhaladó árnyék beszél?

G. Zeuszra is, nem gondolhatnának.

[c] SZ. És egyáltalában ezek az emberek aligha gondolhatnák azt, hogy az igazság valami egyéb, mint ama mesterséges dolgoknak az árnyéka.

G. Semmiképpen se gondolhatnának mást.

SZ. Képzeld most el, milyen volna a bilincsekből való felszabadulásuk, és az értelmetlenségből való meggyógyulásuk! Ugye természetesen valahogy így történne a dolog. Valamelyiküket feloldanák és kényszerítenék rá, hogy hirtelen álljon föl, fordítsa el jobbra és balra a fejét, járjon és nézzen fel a tűz felé. Mindezen mozdulatok közben fájdalmat érezne, és a ragyogó fény miatt nem volna [d] képes ránézni azokra a tárgyakra, amelyeknek az árnyékát azelőtt látta. Mit gondolsz, mit felelne az ilyen ember, ha valaki azt mondaná neki, hogy korábban csak üres semmiségeket látott, most azonban, mivel közelebb van a létezőhöz és mivel ama dolgok felé fordult, amelyek nagyobb mértékben léteznek, sokkal helyesebben lát? És ha az úton elhaladó tárgyakra rámutatva arra kényszerítené, hogy feleljen arra a kérdésre, hogy mi az? Nem gondolod, hogy zavarban volna, és azt gondolná, hogy a korábban látott dolgok sokkal igazabbak voltak, mint azok, amelyeket most mutatnak neki?

G. De igen.

SZ. Ha pedig arra kényszerítenék, hogy nézzen bele [e] a fénybe, akkor megfájdulna a szeme, és hogy elmeneküljön, azokhoz a dolgokhoz fordulna vissza, amelyeknek a nézésére képes, és a most mutatott tárgyaknál világosabbaknak tartaná őket.

G. Így tenne.

SZ. Ha aztán innen valaki erőszakkal továbbvonszolná fölfelé a göröngyös és meredek úton, és nem engedné el, amíg csak ki nem húzta a napfényre, vajon nem szenvedne-e [516 a] emiatt, és nem méltatlankodna-e hurcoltatása közben? És amikor a napfényre érne, vajon tudna-e a fénytől elárasztott szemével valamit is látni abból, amit most, mint igazi világot mutatnak be neki?

G. Aligha tudna, legalább is nem azonnal.

SZ. Gondolom, előbb szoknia kellene hozzá, ha a fenti dolgokat látni akarja. Először a legkönnyebben az árnyképeket tudná szemlélni, aztán az embereknek és minden egyébnek a vízben tükröződő képmását, és csak utoljára [b] magukat a dolgokat. Aztán továbbhaladva az égitesteket és az égboltot is sokkal könnyebben tudná éjjel szemlélni, ha a csillagok és a Hold fényére tekintene fel, mint ha nappal nézné a Napot és a napfényt.

G. Így van.

SZ. Végül aztán meg tudná pillantani a Napot is – de nem a víz tükreben, és nem valami más helyen lévő hasonmását, hanem őt magát, a maga valóságában, a maga helyén –, és szemügyre tudná venni, hogy milyen.

G. Az biztos.

SZ. Akkor aztán arra a következtetésre jutna, hogy [c] a Nap hozza létre az évszakokat és az éveket, ő intéz mindent a látható térben, és mindannak, amit látunk, valamiképpen ő az oka.

G. Egészen bizonyos, hogy az előbbieket után erre a gondolatra kell jutnia.

SZ. Ha pedig visszaemlékezik korábbi lakóhelyére, ottani bölcsességére és ottani rabtársaira, nem gondolod-e, hogy e változás miatt boldognak fogja tartani magát, amazokat pedig szerencsétlennek?

G. De igen.

SZ. És ha az akkori életükben voltak is bizonyos kitüntetések, dicséretetek és tiszteletajándékok, amelyeket annak adtak, aki az előtte elvonuló árnyképeket a legélesebben tudta [d] felismerni, és aki a legjobban tudott emlékezni arra, hogy melyek szoktak előbb, melyek később, és melyek egyszerre elhaladni, továbbá aki mindennek alapján a legbiztosabban meg tudta jósolni, hogy mi fog következni – gondolod-e, hogy ő ezekre még mindig vágyakozik, és hogy az ottani világban kitüntetetteket és hatalommal rendelkezőket irigylis? Nem inkább Homérosszal érezne-e, és nem szeretné-e [e] inkább „napszámban ... túrni másnak a földjét, egy nyomorultét”, és inkább akármit elszenvedni, mint ama révület világában élni?

G. Én bizony azt hiszem, hogy mindent inkább vállalna, semhogy úgy kelljen élnie.

SZ. Aztán gondold meg a következőt is. Ha ez az ember megint lemenne ugyanarra a helyre és ott leülne, nem lenne-e a szeme tele a sötétséggel, így hirtelen a napfényről jövet?

G. De bizony.

[517 a] SZ. Ha pedig megint azoknak az árnyképeknek a megfejtésében kellene vetélkednie amaz örök rabokkal, miközben homályosan látna mindaddig, amíg csak a szeme újból nem alkalmazkodna – márpedig az az idő, amíg hozzászokna, aligha lenne rövid --, nem lenne-e nevetség tárgya, és nem mondanák-e róla, hogy fölmenetele volt az oka annak, hogy megromlott szemmel jött vissza, tehát nem érdemes még csak megpróbálni sem a fölmenetelt? Aztán ha megkísérelné a többieket föloldozni és fölvezetni, és valamiképpen kézre keríthetnék és megölhetnék, nem ölnék-e meg?

G. Föltétlenül.

SZ. Ezt a hasonlatot, kedves Glaukón, teljes egészében [b] a fentebb mondottakra kell alkalmazni: a látás számára megjelenő világot hasonlítsd a börtönbeli lakáshoz, a tűz fényét a Nap tulajdonságához, és ha a fölmenetelt és a fönt lévő dolgok szemléletét a léleknek az intelligibilis világba való fölemelkedésével veszed egyenlőnek, nem jársz messze az én felfogásomtól – ha már egyszer azt kívánod hallani. Bár isten tudja, igaz-e. Én mindenesetre

így képzelem: a megismerhető dolgok között a végső a Jó ideája – de [c] ezt csak nehezen lehet meglátni; ám ha egyszer megpillantottuk, azt kell róla tartanunk, hogy mindnyájunk számára minden jónak és szépnek az oka, amely a látható világban a fényt és ennek urát szüli, az intelligibilis világban pedig ő maga biztosítja nekünk annak uraként az igazságot és az észet; és ezt az ideát meg kell látnia annak, aki a magán- és a közéletben okosan akar cselekedni.

G. Osztozom a nézetedben, már amennyire hozzá tudok szólni.

(517 c – 518 a) A filozófus bizonytalanul mozog a mindennapi élet világában

SZ. Nos, akkor osztozz abban is, és ne csodálkozz rajta, hogy aki egyszer idáig eljutott, az tovább már nem hajlandó az emberi dolgokat cselekedni, mert [d] a lelke állandóan arra törekszik, hogy ott fent élhessen; ez természetes, ha egyszer a fentebbi hasonlat is erre mutat.

G. Igen, természetes.

SZ. Hát azon csodálkozol-e, ha valaki az isteni szemlélődésektől az emberiekhez érkeve gyámoltalanul viselkedik, és nagyon nevetségesnek tűnik, mert a szeme még homályosan lát, és mielőtt az ottani sötétséghez egészen hozzászoknék, kénytelen a törvényszék előtt vagy egyebütt vitázni az igazságosság árnyékáról, vagy [e] azokról a mesterséges alakokról, amelyeknek ezek az árnyékai, és harcot folytatni azoknak a felfogásával, akik magát az igazságot soha nem is látták?

G. Bizony, ezen sem lehet csodálkozni.

[518 a] SZ. Ám ha valakinek egy kis esze is van, arra kell gondolnia, hogy a látási zavarok kétfélék, és két okból keletkeznek: vagy akkor, ha az ember világosságból megy sötétségbe, vagy ha sötétségből megy világosságba. Mármost meggondolva, hogy ugyanez áll a lélekre is: ha azt látja, hogy valamely lélek zavarban van és nem képes valamit fölismerni, ezen nem nevet értelmetlenül, hanem azt tudakolja, vajon egy fényesebb világból érkezve, a neki [b] szokatlan sötétség miatt van-e a látása elhomályosulva, vagy pedig egy vaskosabb tudatlanságból jött át a nagyobb világosságba, és a fényesebb ragyogás vakította-e el. Ez utóbbit boldognak mondja majd helyzete és élete miatt, az előbbit pedig szerencsétlennek. És ha a tudatlanságból érkező lelken nevetni akarna, még mindig kevésbé volna nevetséges a nevetése, mint ha azon a lelken nevetne, amelyik felülről, a világosságból érkezik.

G. Nagyon helyesen beszélsz.